کۆمەڵی هەنگ و ئەو شتانەی لەبارەی پەروەردەیەوە وتراوە

مجید ندیم وەری گێراوە

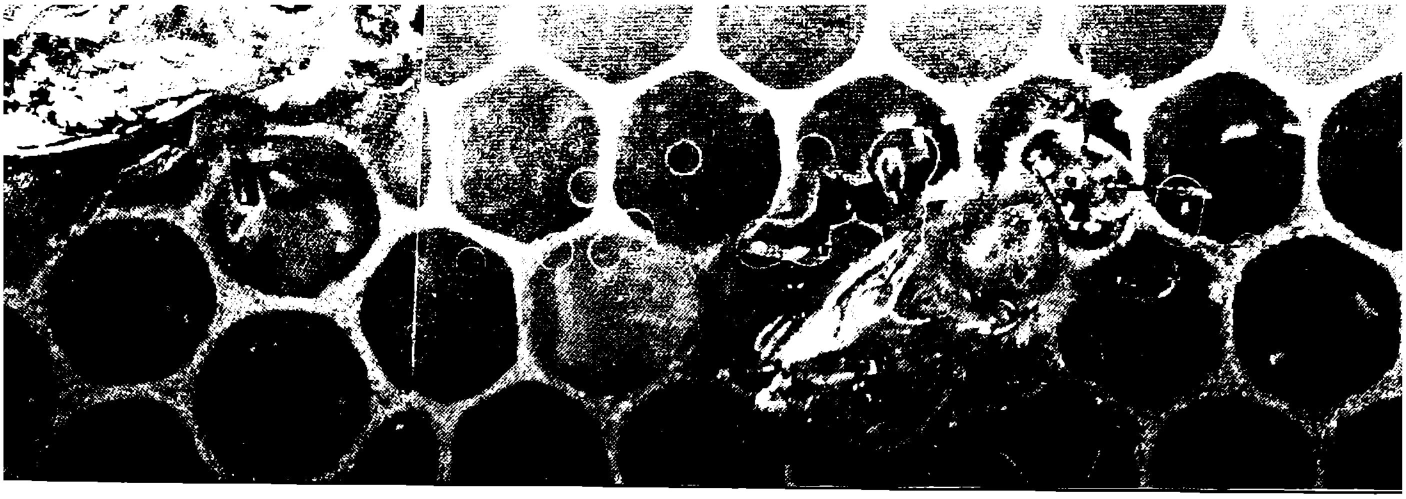

هەنگ لەو گەزندە کۆمەڵایەتیەیە کە وەك بنەرەتیەك بۆ دابینکردنی ڕێڕەوی ژیانی ناوخۆی و شانەکەی ڕژێمێکی هەرەوەزی گرتۆتە بەر . ئەم ڕژێمەش وا پشتی بە دابەشکردنی کارو هەڵسوڕانی پێویست بە ستوە کە وامان لێ ئەکات لە بەردەم ڕژێم و جوڵانەوەو گورج و گۆڵی و هاوکاری ئەم گەزندە بچکۆلەیەدا بۆ مانەوەو پاراستنی قەوارەی شانەکەی واق ورماو رابوەستین . بێگومان ئەم واق ورمانە نەك هەر وای لە لێکۆڵەرەوەکان کردوە کە لەم کۆمەڵە بکۆڵینەوەو نهێنیەکانی بزانن بگرە ساڵانیان بردۆتە سەر بۆ تێگەیشتنی جوڵانەوەو هەمو نیشانەیەك لە نیشانەکانی هەڵس و کەوتی ئەم گەزندەیە .

ئەمە بێجگە لەوەی لە ڕوی ئابوریەوە سەبارەت بە چاككردنی زنجیرەی هەنگ و زۆرکردنی هەنگوین کە گەلێ لێکۆڵینەوە کراوە .

ئەم گەزندە سەرسوڕهێنەرە هەر لە کۆنەوە سەرنجی خەڵکی ڕاکێشاوە ئەم سەرنج ڕاکێشانەش لەوەدا دەرئەکەوێ کە لە تاجی فرعەونەکانی کۆنی میسردا وێنەی هەڵکەنراوەو لە بەرگەکانی ناپلیۆنیش دا وێنەی کراوە . هەروەها هەنگوینیش ساڵەهای ساڵ لە جێی شەکر سەرچاوەیەکی سەرەکی بوەو لەبارەی

ئاینیشەوە پایەیەکی بەرزی بوە . بەڵام لە گەڵ ئەوەی کە مرۆڤ لە کۆنەوە دەربارەی هەنگ کۆڵیوەتەوە لە گەڵ ئەوەش دا لەم لێکۆڵینەوەیدا گەلێ باوەڕی چەوتیشی سەبارەت بە هەنگ بوە وەك (وایان ئەزانی کە هەنگی ناو شانە بەگوێرەی پەیڕەوی وردی (شا) ئەجوڵێتەوە . واتە شاژنیان بە شا دانەوە) . هەروەها (فرجیل) کە نوسەرێکی کۆنی لاتینە دوو هەزار ساڵ لەمەوبەر بە وردی چۆتە بنج و بناوانی ئەوەی کە گوایە ئەبێ (گا) ئامادەبکرێت تا وەکو ژمارەی هەنگ زۆرتر بێ و بەرهەمی چاکتر بدەن ئەمەش بەو بڕوایە کە وایان زانیوە لەشی گای مردارەوەبو دروستکەری هەنگەو . بەڵام نهێنی ئەم ئەفسانەیە تا سەدەی هەژدەهەم هەروا مایەوە واتە تا ئەو کاتەی کە دەرکەوت مێشێك هەیە شتێك لە هەنگ ئەچێ . ئەم مێشە ئەبێت گەرای خۆی لە لەشی ئاژەڵی مردارەوەبودا ئەکات و هێلکەکان لەو گۆشتە بۆ گەنە داهەڵدێن و گەورە ئەبن .

پێگەیشتن و گۆڕانی هەنگ

لە لێکۆڵینەوەی ئەو چاڵانەدا کە گەزندەیان تیدایە . ئەتوانین بڵێین کە بە چەند ملیۆن ساڵێك هەنگ پێش

دەرکەوتنی مرۆڤ هەبوە . . هەروەها ئەو شتانەی ئەم لێکۆڵینەوەوانە دەریانخستوە ئەوەیە کە هەنگ لە زەردە واڵەی تاکەوە پەیدابوەو هەتا ئێستاش هەنگ لە زۆر کاروباریا ئەچێتەوە سەر زەوردەواڵەی پێشو (وانە هەنگ پێش ئەوەی کۆمەڵایەتی بێ خواردنی گەزندەو جاڵجاڵوکە بوە بەڵام کە کەوتە ژیانی کۆمەڵایەتیەوە خواردنەکەی بوە شیلەی گوڵو دەنکە توو . کە ئەمەش ئەبێتە هۆی گۆڕانی دەمو گەدەو موەکانی کە لەشیان داپۆشیبو لە یەك جیابونەوە بۆ ئەوەی بە ئاسانی دەنکە تووەکانیان پێوە بلکێ ، دەرکەوتوترینی ئا ئەم گۆڕانانەشی کە لێیان دواین ئەوەیە کە لە هەردو لاقیانا چاڵ پەیدابو تا بتوانن دەنکی تووی تێدا کۆبکەنەوە . ئەمە بێجگە لە وەی کە لەگەڵ ئەم چاڵانەش‌دا شانەی دەنوك تیژبۆ لە شانەدانی دەنکە تۆو واتە جیاکردنەوەی لە موو کە رەسەی تایبەتی بۆ پەستاوتنی دەنکە تۆو لە چاڵاکانداو درکی درێژو رەق بۆ کۆکردنەوەی دەنکە تۆی ئامادەکراوی ناو چاڵەکان پەیدابون . . بەم جۆرە بە گوێرەی خاباندنی رۆژکار هەنگ توانی مێو دروست بکات بۆ ئەوەی لە هەڵچنینی شانەکانی‌دا بەکاری بهێنێ .

جا پێش ئەوەی کە بێنە سەر گۆڕانی ژیانی کۆمەڵایەتی هەنگی هەنگوین ئەبێ ئەوە بزانین کە هەنگی رۆژئاوا باڵەکانیان پەردەدران بەم جۆرەی لای خوارەوەن .

یەکەمیان بە پچڕێنەری گەلا ناسراوە ئەمەش گەزندەیەکن بەڵەکانیان پەردەدارن‌و کەمەرێك نیە کە سنگیان لە سکیان جیابکاتەوەو کەرەسەی دانانی هێلکەی ئەم گەزندانە وەك مشاری لێهات‌و مێکان بۆ بچڕاندی گژو گیاو کە لەبەر دروست‌کردنێکی ئەوتۆ بەکاری ئەهێنن کە وەك شوێنێك بۆ هێلکە لێ‌دانان بشێ . بەڵام کۆمەڵەی : دووەم کەمەرێکی ئەوتۆیان هەیە کە سنگیان لە سکیان جیابکاتەوەو مێرولەو هەنگ‌و زەردەواڵە سەر بەم کۆمەڵەیەن .

گۆڕانی ژیانی کۆمەڵایەتی هەنگی هەنگوین .

هەنگی هەنگوین گەزندەیەکی کۆمەڵایەتیەو لە کۆمەڵانی رێك‌وپێك‌دا ئەژی ، جا بۆ ئەوەی کە چونیەتی دەرکەوتنی کومەڵی هەنگ بەو رێك‌وپێکیەوە تێ‌بگەین پێویستە کە وشەی تێگەیشتن‌و یاخود ناوی ژیانی کۆمەلایەتی ناو گەزندە شی‌بکەینەوە . لەم روەوە زۆر وتراوە بەڵام دوکتور ئیکس مورتان سنورێکی بۆ ئەم لێکۆڵینەوانە داناو توانی کە ئەم کارە پێش‌بخات . . بەڵام دوکتور (ئەی دیمس) وای بۆ چوە کە گەزندەی کۆمەڵایەتی (ئەو گەزندەیەیە کە لە ناو کۆمەڵێك‌دا ئەژی کە لە دایك‌و باوك یان بە لایەنی کەمەوە لە مێ‌یەك پەیدابوە کە تۆوکراوەو لەگەڵ منداڵەکانێتی .

ئەندامانی ئەم دوو نەوەیە لە شوێنێك‌و لەژێر بنمیچێك‌و یاخود خانویەك‌دا ئەژین‌و گەڵی هاوکاری هەمەجۆ ر یشیان لەناودا هەیە .

خۆ ئەگەر ئەم زانینە بە لامانەوە پەسەندبێ‌و لە گەلیا بڕۆین بۆمان دەرئەکەوێ کە گەزندەی کۆمەڵایەتی دایکەکانی لە هەمو ئەندامی خێزان تەمەنیان درێژترە .

کەچی ئەو گەزندانەی کە وا ژیانێکی کۆمەڵایەتیان نیە سی‌یەکانیان پێش ئەوەی هێلکە کانیان هەڵبێن‌و بەچکەکانیان مل‌قوت‌بکەنەوە ئەمرن .

واتە ئەم تەمەن درێژی دایکە لە ژیانی کۆمەڵایەتی گەزندەدا وە لەو دایکە ئەکات کە خۆیان بۆ جێبەجێ‌کردنی هەندێ کار تەرخان بکەن‌و زیاتریش پەیوەندی بە منداڵەکانێوە هەبێ . . ئەم کارە ئەنجام بوە هۆی ئەوەی کە پەیوەندیەکی هەرەوەزی لەنێوان دایك‌و منداڵەکانی‌دا پەیدابێ . هەروەها گومان لەوەش‌دا نیە کە لە سەرەتادا واتە کۆن شاژنی هەنگ گەلێ کاری وەك دروست‌کردنی شانەو پەیداکردنی خواردن‌و چاودێری‌کردنی منداڵەکانیان کردوە کە ئەم کارانە شاژنی ئەمرۆی هەنگ نایانکات .

گۆڕانی پەروەردەکردنی هەنگ

لە سەرەتاوە هەنگ لە ناو مرۆڤدا نەژیاوە هەر لە ئەشکەوت‌و موغارەکاندا بون‌و دوای ئەوە بەماوەیەك گواستێوە بۆ شوێنی ئاوەدانی تاوەکو لەو ناوچەیەدا چاکتر کەڵك لە شیلەی گوڵو دەنکە تۆو وەرگرێت ، پاش ئەم گواستنەوەیە کەوتە ئەوەی کە پێ لە قەدی دارا ئەو شوێنانەدا شانە دروست بکات کە ئەیپارێزن . . بەڵام کە مروڤ بایەخی هەنگی بۆ دەرکەوت ویستی کە کەژنکی ئەوتۆی بۆ بخایەنی کە تیا بژی بۆ ئەمەش لە سەرەتادا چڵی تەڕ بان بۆ دروست‌کردنی سەبەتە بە کارئەهێناو ئەیویست کە لەناوەو دەرەوە بەرگی تێ‌بگرێ تاکو بتوانی پلەی گەرمای شانەکە بپارێزێ . . کەچی لە سەردەمی راپەرینی نوێ‌دا دوای لێکۆڵینەوەی رەوشتی هەنگ‌و شێوەی ژیانی ساڵی (١٨٥١) (لانکستوروۆنی) زانا توانی ئەوە دەربخات کە هەنگ چەند ئەتوانی بە باڵ بڕبکات ئەم زانایە ئەوەی زانی کە هەنگ لە ٥/١٦ ی گری‌یەك لە بازنە یەکی شانەداو لەنێوان بازنەو دیواری شانەدا بەجێ‌نەهێڵێ ، ئەم بڕکردنەش چەسپەو ئەم زانینە وای لەم زانایە کرد کە سنوقێکی تەختە دروست‌بکات‌و بەجۆرێ

دابەشی بکات کە ئەم برکردنەی تیدا توشی تەگەرە نەبێت .

دوای ئەم زانایە (گەهونس میهرینگ)ی زانا هات و ئەوەی دەرخست کە پێی ئەوترێ بنچینەیەکی مێوی ، دەرخست ئەمەش بریتیە لە تەنەکەیەکی نەرم و نیان و چوارچێویەکی لە مێو دروست کراوو سەرەتای شەش چاویەکی بە سەروە یەو هەر هەنگەکە خۆی ئەکەوێتە تەواوکردنی ئەم کارە شەش چاوەیەی . ئەمەش هەرچۆنێك بێ توانایەکی گەورە ئەداتە دەست ئەم تەقەللا گەورەیەش کە بۆ بەرهەمهێنانی مێو ئەدرێ ئەبێتە بەرهەمدانی هەنگوین و بەتایبەتی ئەگەر زانیان ئەو تەقەللایەی کە هەنگ ئەی دا بۆ دروست کردنی مێو پێنج ئەوەندەی ئەو تەقەللایەیە کە بۆ دروست کردنی هەنگوین ئەی دا . . ئەم قۆناغەش ئەو کاتە رون بووەوە کە (فراز تالی) سالّی ١٨٦٥ دۆزرایەوەو یارمەتیەکی گەورە بو بۆ پالاوتنی هەنگوین بێ ئەوەی بازنە مێویەکان بشکێن و لەناوبچن و یارمەتی هەنگیشی دا کە بەرهەمی زۆرتر بدا .

ئەندامانی تیرەکە .

ژیانی تیرەی هەنگ پشت بەو کارە تایبەتیە ئەبەستێ کە هەریەکێ لە ئەندامەکانی ئەیکەن کە ئەمەش لەسەر بنچینەپێکهاتنی سیکس و لەشی هەمو ئەندامێك دروست بووەو هەر ئەندامێك لەم ئەندامانەش ناتوانێ بە کارێك هەلّسێ کە کاری خوی نەبێ . هەروەها تیرەکەش بەم جۆرەی لای خوارەوەیە .

١ – شاژن .

مێنەیەکی بێ کەم و کورتیەو بۆ دایکی تیرەکە ناوئەبرێ و بە عەرەبی پێی ئەلّێن (الیعوب) چونکە رەسەنترین ئەندامی تیرەکەیەوە لە هەمو تیرەیەکیش دا هەر شاژنێك هەیە (شاژن لە هەمویان درێژترو گەورەترە) سکی لە سکی ئەندامانی تیرەکەی باریك ترەو بالّەکانی ناگاتە دوا پاشوی و لاقەکانیشی لە لاقی مێنە ئیشکەرەکان درێژترن و پاشوشی چالّی کۆکەرەوەی دەنکی تیانیەو نەچیلّدانەی هەنگوین و نە لوی بۆ دەروانی مێو هەیە ، بۆ هێلکەدانان شتێکی کەوانی هەیە کە بۆ گەزینی شاژنێکی تر بەکاری ناهێنێ و کەرەسەی مندالّبونیش زۆر گەورەیە لە کاتێکدا کە هی مێنە ئیش کەرەکان بە دەرەوە نیە . هەروەها رەنگی شاژن بەگوێرەی پشتەکانی هەنگ ئەگۆرێو درێژترین تەمەنی هەیە کە بە لایەنی کەمەوە چوار سالّ ئەژی .

٢ – مێنە ئیشکەرەکان

ئەمانە ئەندامانی مندالّبونیان تەواو نین و بچوکترین ئەندامی تیرەکەن و لە هەر تیرەیەکیش دا چەند هەزارێك ئەبن . واتە بەشی هەرەزۆری دانیشتوی شانەکەن ، ئەمانەش بالّەکانیان بە جۆرێکی ئەوتۆ بەهێزە کە بتوانێ یارمەتی فرینی بداو هەردو پشتی قاچیان سەولّیان پێوەیە کە بەشیوەیەکی تایبەتی دروست بون و پێیان ئەلّێن سەبەتەی دەنکە تۆو کە دێن دەنکە تۆوی ئەو گولانەی تێدا کۆئەکاتەوە کە سەریان لیّ ئەوەن . سکیشیان هەر یەکەی چوار جوت لویان پێوەیە مێو دەرئەدەن بۆ دروست کردنی پازنەی شانەو لە دامێنی سکەوە شتێکی گەزتن هەیە کە بۆ بەرگری لە خۆیان بەکاری ئەهێنن .

نێرەکان :

لە مێنە ئیشکەرەکان گەورەترن بەلام کورترن و پاشویان پانەو بە مو داپۆشراوە . بالّە کانیان گەورەو پتەون گیز.یان پێوە دێ ، دوو چاوی زەقیان پێوەیە . نە ئامێرو نە خرتومیان هەیە کە بشێ بۆ ئەوەی شیلەیان پیّ کۆبکەنەوە .

هەروەها لاقەکانیشیان کەلّکی کۆکردنەوەو دەنکە تۆویان پێوە نیە ، لە هەمو تیرەیەك دا چەند سەدە سەرێك نێریتە ، هەن و لە شانەش دا دەرناکەون لەو کاتەدا نەبێ کە کاتی گورج و گۆلّی هەنگ نەبێ کە مێنەکان لە کۆتایی پایزدا رزگاریان لیّی ئەبێ .

ئێستا لەگەلّ ئەوەی کە لە تیرە تێگەیشتین کەچ چەند پرسیارێك لەبەر دەمما ندا قوت ئەبێتەوە وەکو :

چیە بۆتە هۆی ئەم جیاوازیە لەناو ئەندامانی تیرە یەکداو ئەو کارانە چین کەوا دراوە بە سەرشانی هەر تیپێك لە ئەندامانی تیرەکەو ئەو نەریتانە چین کەوا دەسالاتی بەسەر ئەم کومەلەدا هەیەو ئەو زمانە چی یە کەوا ئەندامانی ئەم کۆمەلّە پێی ئەدوێن ، ئەم پرسیارانەو پرسیاری زۆر پێویستیان بە وەلام دانەوە هەیەو لاشم وایە کە وەلامدانەوەش شتێکی سەیر لە خۆیەوە بپێچی و وامان لیّ بکات کە زیاتر لەم کۆمەلّە بچوکە شارەزاتر بین . . لە نوسنێکی تردا بەیارمەتی خوا تەقەللا ئەدەین وەلامی ئەم پرسیارانە بدەینەوە .

سەرچاوەکان :
١ – کۆمەلّی گەزندە نوسینی (برناموریس ل ١٣ چاپی سێیەم ١٩٦٩
٢ – هەر ئەو سەرچاوەیە .
٣ – پەروەردەکردنی هەنگ و بەرێوبردنی کورە هەنگەکان .
د. احمد لطفی عبدالسلام ل ٥ . ٦
٤ – لە جیهانی ئاژەلدا (مێرولّە و هەنگ و مۆرانەو زەردەزێرو د . حسین فرج زین العابدین ل ٨٠

لە گۆفاری (التقني) وەرگێردراوە